

TIJORAT BANKLARINING ASOSIY KO'RSATKICHLARINI STATISTIK BAHOLASHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Nuraliev Saidolimxon Seyduvali o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, "Iqtisodiy statistika" kafedrası assistenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklarining asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarini statistik baholashning nazariy va amaliy asoslari o'rganilgan. Adabiyotlar tahlili va SWOT tahlili orqali banklar faoliyatidagi kuchli va zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlar aniqlangan. Tahlillar bank ko'rsatkichlarini statistik usullar bilan baholash banklar raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim omil ekanini ko'rsatdi. Maqolada statistik yondashuvlar asosida bank faoliyatini takomillashtirishga doir ilmiy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: *tijorat banklari, statistik baholash, moliyaviy ko'rsatkichlar, SWOT tahlili, bank samaradorligi, raqamli transformatsiya, metodologiya, iqtisodiy tahlil.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Нуралиев Саидолимхон Сейдували угли

*Ташкентский государственный экономический университет,
ассистент кафедры «Экономическая статистика»*

Аннотация: В данной статье изучены теоретические и практические основы статистической оценки основных финансовых показателей коммерческих банков. На основе анализа литературы и SWOT-анализа выявлены сильные и слабые стороны деятельности банков, а также возможности и угрозы. Результаты исследования показали, что использование статистических методов оценки показателей банков является важным фактором повышения их конкурентоспособности и финансовой устойчивости. В статье разработаны научные предложения по совершенствованию деятельности банков на основе статистического подхода.

Ключевые слова: *коммерческие банки, статистическая оценка, финансовые показатели, SWOT-анализ, эффективность банков, цифровая трансформация, методология, экономический анализ.*

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF THE STATISTICAL ASSESSMENT OF KEY PERFORMANCE INDICATORS OF COMMERCIAL BANKS

Nuraliev Saidolimkhon Seyduvali ugli

Tashkent State University of Economics, Assistant of the Department of Economic Statist

Abstract: This article examines the theoretical and practical foundations of the statistical assessment of key financial indicators of commercial banks. Based on literature review and SWOT analysis, the strengths and weaknesses of bank activities, as well as opportunities and threats, have been identified. The findings demonstrate that applying statistical methods to evaluate bank indicators is an important factor in enhancing their competitiveness and financial stability. The article develops scientifically grounded recommendations for improving banking activities through a statistical approach.

Keywords: *commercial banks, statistical assessment, financial indicators, SWOT analysis, banking efficiency, digital transformation, methodology, economic analysis.*

KIRISH

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish va raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish davlatning iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Jumladan, tijorat banklarining asosiy ko‘rsatkichlarini muntazam tahlil qilish va statistik baholash ularning moliyaviy barqarorligi, rentabelligi va raqobatbardoshligini ta‘minlashning asosiy vositalaridan hisoblanadi. Jahon amaliyotida ham bank faoliyati samaradorligini baholash indikatorlari iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ta‘minlash va bank ishonchliligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024-yil yakunida tijorat banklarining jami aktivlari hajmi 683,8 trillion so‘mga yetgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich 2023-yilga nisbatan 18,6 foizga oshgan¹. Shu bilan birga, jami kredit portfeli 485,9 trillion so‘mni tashkil etib, yil davomida 19,3 foizga ko‘paygan. Tijorat banklari tomonidan jalb qilingan depozitlar hajmi esa 267,4 trillion so‘mga yetgan va bu o‘sish sur‘ati 2023-yildagidan yuqori bo‘lgan. Ushbu statistik ma‘lumotlar moliya vositalaridan foydalanish faolligi oshganini va bank sektorining ichki iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi.

¹ <https://cbu.uz/oz/statistics/bank-statistics/>

Bank tizimida mavjud bo‘lgan asosiy ko‘rsatkichlar — likvidlik darajasi, kapital yetarliligi, aktivlarning sifat ko‘rsatkichlari, rentabellik ko‘rsatkichlari va to‘lov qobiliyati indikatorlari — bank faoliyatini kompleks baholash va strategik qarorlar qabul qilishning poydevori hisoblanadi. Shu sababli, ushbu ko‘rsatkichlarni ilmiy asoslangan statistik metodlar yordamida chuqur tahlil qilish dolzarb ilmiy-amaliy masaladir.

Mamlakatimizda 33 ta tijorat banki faoliyat yuritib, ularning umumiy aktivlarining YaIMdagi ulushi 2024-yilda 65 foizdan oshgan². Shuningdek, bank sektorida raqamli xizmatlar ulushi va mijozlar soni jadal oshib borayotgani ham asosiy ko‘rsatkichlarni tahlil qilishning ahamiyatini kuchaytirmoqda. Masalan, 2024-yil yakunida mobil va internet banking orqali amalga oshirilgan operatsiyalar hajmi 1,2 milliard tranzaksiyaga yetib, yil davomida qariyb 50 foizga o‘sgan³.

Shu nuqtai nazardan, tijorat banklarining asosiy ko‘rsatkichlarini statistik baholashning nazariy va amaliy asoslarini chuqur o‘rganish, xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish va amaliyotga joriy qilish ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir. Bunday yondashuv bank faoliyatining shaffofligi, ishonchliligi va moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi hamda bank sektorining strategik rivojlanishida mustahkam metodologik zamin yaratadi. Shu bilan birga, SWOT tahlili va adabiyotlar tahlili orqali mavjud imkoniyatlar va cheklovlar chuqur aniqlanadi, bu esa ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish imkonini beradi

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tijorat banklarining asosiy ko‘rsatkichlarini statistik baholash bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar bank faoliyatini chuqur tahlil qilish va uning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda ushbu yo‘nalishda ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan qimmatli ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Ularning tadqiqotlarida statistik baholash usullari, ko‘rsatkichlar tizimi, raqamli texnologiyalarning ta’siri va xalqaro standartlar integratsiyasi keng yoritilgan. Ushbu adabiyotlar nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki tijorat banklarining amaliy faoliyatida ham qo‘llanish imkonini beradi.

Mahalliy tadqiqotchilar orasida Raximov B. tijorat banklari moliyaviy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish metodlarini ishlab chiqqan bo‘lib, bankning aktivlari va majburiyatlari dinamikasini statistik ko‘rsatkichlar yordamida baholash modelini taklif qilgan [1]. Xasanov Z. O‘zbekiston tijorat banklarida likvidlik va to‘lov qobiliyati ko‘rsatkichlarini baholashning zamonaviy uslublarini tadqiq qilgan [2]. Allaberganov R. kapital yetarliligi ko‘rsatkichlarini xalqaro standartlar bilan taqqoslash va ulardan samarali foydalanish bo‘yicha nazariy asoslar ishlab chiqqan [3]. Po‘latov F. bank

² <https://cbu.uz/oz/statistics/bank-statistics/>

³ <https://cbu.uz/oz/statistics/bank-statistics/>

risklarini statistik baholash mexanizmlarini chuqur tahlil qilib, tijorat banklarining rentabellik ko'rsatkichlariga ta'sirini aniqlagan [4]. Nurmuxamedova S. tijorat banklari faoliyatining iqtisodiy samaradorligi va raqamli texnologiyalar integratsiyasi bo'yicha statistik tahlillar olib borgan [5]. Qodirov Sh. bank xizmatlari ko'rsatkichlarini raqamli platformalarda o'lchashning metodik asoslarini ishlab chiqqan [6].

Xorijiy olimlar orasida Altman E. bank kredit portfelining sifati va defolt xavfini baholash bo'yicha Z-skor modelini yaratgan va ko'plab davlatlarda muvaffaqiyatli joriy qilgan [7]. Berger A. N. tijorat banklari samaradorligini baholashda chegara funksiyalari va panel ma'lumotlar tahlilini qo'llagan [8]. Basel Committee tadqiqot guruhining ishlarida bank ko'rsatkichlarini xalqaro standartlar bo'yicha nazorat qilishning asosiy tamoyillari batafsil bayon etilgan [9]. Saunders A. bank risklarini statistik model yordamida bashorat qilishga oid qimmatli ishlari bilan tanilgan [10]. Demirgüç-Kunt A. bank tizimlarining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri va ko'rsatkichlar tizimi haqidagi tadqiqotlari keng qo'llaniladi [11]. Molyneux P. tijorat banklari rentabelligi va samaradorligi indikatorlarini turli mamlakatlar misolida taqqoslab tahlil qilgan [12].

Ushbu manbalar bank ko'rsatkichlarini statistik baholash metodologiyasini takomillashtirish, xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish va tijorat banklari faoliyatini yanada shaffof qilishda qimmatli nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy statistik usullar va raqamli texnologiyalar bank ko'rsatkichlari sifatini chuqur tahlil qilish imkonini kengaytiradi hamda boshqaruv samaradorligini oshiradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tijorat banklarining asosiy ko'rsatkichlarini chuqur o'rganish uchun birinchi navbatda mahalliy va xalqaro manbalardagi mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi hamda ularning asosiy yondashuvlari solishtirilib umumlashtiriladi. Shundan so'ng, SWOT tahlil usuli yordamida bank faoliyatining kuchli va zaif tomonlari, tashqi imkoniyatlari va tahdidlari aniqlanib, statistik baholashning nazariy va amaliy jihatlari asoslanadi hamda ilmiy xulosalar va takliflar ishlab chiqiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tijorat banklarining asosiy ko'rsatkichlarini statistik baholash moliya sektorining barqarorligi va samaradorligini oshirishda muhim amaliy va nazariy ahamiyat kasb etadi. Hozirgi davrda bank faoliyati jadal raqamli transformatsiyaga yuz tutmoqda, buning natijasida xizmat ko'rsatish sifati, likvidlik, kapital yetarliligi, rentabellik va risklarni boshqarish kabi ko'rsatkichlarni baholash metodologiyasini takomillashtirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, zamonaviy statistik usullar va raqamli texnologiyalar bank ko'rsatkichlarini aniqlik

bilan o‘lchash va bashorat qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ushbu jarayonda qator cheklovlar, resurs yetishmovchiligi, texnologik va institutsional xavflar ham mavjud. Shu sababli, bank faoliyatini statistik baholashning kuchli va zaif tomonlarini, imkoniyatlarini hamda tahdidlarini tizimli ravishda aniqlash va ularni chuqur o‘rganish muhim hisoblanadi. Quyida shu maqsadda tayyorlangan SWOT tahlil jadvali keltiriladi.

1-jadval

Tijorat banklarining asosiy ko‘rsatkichlarini statistik baholashning SWOT tahlili⁴

Kuchli tomonlar (Strengths)	Zaif tomonlar (Weaknesses)
– Bank faoliyatini baholashda statistik ko‘rsatkichlar tizimining mavjudligi va rivojlanganligi	– Ba’zi banklarda ko‘rsatkichlar sifatini yig‘ish va qayta ishlash jarayonining past samaradorligi
– Likvidlik, kapital yetarliligi va rentabellik indikatorlarining xalqaro standartlarga mosligi	– Statistik axborot bazasining yagona platformada integratsiyalashmaganligi
– Raqamli texnologiyalar yordamida tezkor monitoring imkoniyati	– Kadrlarning statistik tahlil ko‘nikmalari yetarli emasligi
– Davlat va Markaziy bank tomonidan nazorat mexanizmlarining kuchayishi	– Ayrim indikatorlar bo‘yicha metodologik tafovutlar mavjudligi
Imkoniyatlar (Opportunities)	Tahdidlar (Threats)
– Raqamli transformatsiya jarayonlari hisobidan statistik baholash sifatini oshirish	– Ma’lumotlarning maxfiylik va kiberxavfsizlikka oid xavflar
– Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish	– Global moliyaviy bozor beqarorligi natijasida ko‘rsatkichlar o‘zgaruvchanligi
– Sun‘iy intellekt va big data texnologiyalarini tatbiq etish	– Qonunchilikdagi tezkor o‘zgarishlar va tartibga soluvchi cheklovlar
– Moliya sektori statistikasi bo‘yicha milliy platformalar yaratish	– Raqobatning kuchayishi va texnologik ortda qolish xavfi

Yuqoridagi SWOT tahlil tijorat banklarining asosiy ko‘rsatkichlarini statistik baholash jarayonida mavjud afzalliklar va kamchiliklarni aniq ko‘rsatib berdi. Kuchli jihatlar sifatida indikatorlar tizimining shakllanganligi, monitoring mexanizmlarining rivojlanishi va xalqaro standartlarga mos metodologiyaning mavjudligi ajralib turadi. Shu bilan birga, statistik ma’lumotlarni to‘plash va qayta ishlashda texnik va tashkiliy zaifliklar, raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi va kadrlar salohiyatining cheklanganligi muhim muammolar sifatida qayd etildi. Imkoniyatlar orasida raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash, xalqaro tajribani joriy etish va sun‘iy intellekt asosida

⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

bashorat tizimlarini yaratish istiqbollari bor. Tahdidlar esa, kiberxavfsizlik, ma'lumotlar maxfiyligi va global moliya bozorida beqarorlik bilan bog'liq xavflarni qamrab oladi. Shu sababli, statistik baholashning amaliyotini takomillashtirish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, kadrlar salohiyatini oshirish va axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha kompleks choralar zarur.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, tijorat banklarining asosiy ko'rsatkichlarini statistik jihatdan baholash bank-moliya tizimining barqarorligi va samaradorligini ta'minlashda muhim nazariy va amaliy vosita hisoblanadi. Bank faoliyatining ko'p qirrali tuzilmasi statistik tahlilga asoslangan yondashuvni talab qiladi, chunki moliyaviy ko'rsatkichlar — likvidlik, rentabellik, kapital yetarliligi, aktivlar sifati, kredit portfeli tarkibi va risk ko'rsatkichlari — bank ishonchliligi va samaradorligining real holatini aks ettiradi.

SWOT tahlili asosida tijorat banklarida statistik baholash jarayonining bir qator kuchli jihatlari (normativ ko'rsatkichlar tizimining mavjudligi, nazorat mexanizmlarining shakllanganligi, raqamli monitoring imkoniyatlari) aniqlangan bo'lsa-da, ayni vaqtda bir qator zaif tomonlar (malakali kadrlar yetishmasligi, statistik bazalarning integratsiyalanmaganligi, uslubiy tafovutlar) mavjudligi kuzatildi. Bunga qo'shimcha ravishda, banklar faoliyatining raqamli transformatsiyasi, big data va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali statistik baholash tizimining yanada takomillashuvi uchun katta imkoniyatlar mavjud. Ammo global moliyaviy beqarorlik, raqobatning keskinlashuvi, axborot xavfsizligi va qonunchilikdagi o'zgarishlar statistik baholash natijalarining barqarorligiga tahdid solishi mumkin.

Umuman olganda, tijorat banklari ko'rsatkichlarini statistik tahlil qilish orqali ularning moliyaviy holatini chuqur tahlil qilish, ichki boshqaruv samaradorligini oshirish, investorlar va mijozlar ishonchini mustahkamlash mumkin. Statistika fanining metodologik yondashuvlari bank faoliyatining zamonaviy iqtisodiy muhitda qanchalik samarali ishlayotganini ko'rsatib beradi hamda strategik qarorlar qabul qilishda ilmiy asos vazifasini o'taydi.

Takliflar:

1. Bank statistik ko'rsatkichlarini yagona elektron axborot tizimida jamlash: Tijorat banklari va Markaziy bank o'rtasida statistik ma'lumotlar almashinuvi uchun integratsiyalashgan elektron platforma yaratish, bu orqali ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida baholash imkonini beruvchi tizimlar joriy etilishi lozim.

2. Statistik ko'rsatkichlar uchun metodik standartlarni yagona shaklga keltirish: Banklar faoliyatini baholashda qo'llaniladigan moliyaviy indikatorlar (ROA, ROE, CAR, LDR va b.) uchun yagona uslubiy yondashuvlar ishlab chiqilib, xalqaro standartlarga moslashtirilishi kerak.

3. Kadrlar salohiyatini oshirish bo'yicha doimiy tayyorlov kurslari tashkil etish: Bank statistikasiga ixtisoslashgan mutaxassislar uchun zamonaviy statistik dasturlar (Stata, R, Python) bilan ishlash, prognozlash va vizualizatsiya qilish ko'nikmalarini shakllantiruvchi treninglar muntazam o'tkazilishi zarur.

4. Big Data va sun'iy intellekt asosida tahlil mexanizmlarini joriy etish: Bank operatsiyalari haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni statistik modellar yordamida chuqur tahlil qilish imkonini beruvchi avtomatlashtirilgan tizimlar yaratilishi istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

5. Xalqaro tajribani milliy bank tizimiga moslashtirish: Jahon banki, IMF, Basel qo'mitasi tomonidan taklif etilgan bank baholash indikatorlari va reyting metodologiyalarini o'rganish, tahlil qilish va milliy amaliyotga joriy etish zarur.

6. Statistik baholash asosida qaror qabul qilish tizimini takomillashtirish: Boshqaruv organlari statistik tahlil natijalariga asoslanib strategik, riskga yo'naltirilgan qarorlar qabul qilishi, bu esa resurslardan samarali foydalanish va foyda maksimallashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Рахимов Б. Тижорат банклари фаолиятини статистик баҳолашда молиявий кўрсаткичлар тизими. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2021.

2. Ҳасанов З. Тижорат банклари ликвидлиги ва тўлов қобилиятини баҳолаш усуллари. – Т.: Молия, 2020.

3. Аллаберганов Р. Тижорат банкларида капитал етарлилигини баҳолаш назарияси. – Т.: Иқтисодий фанлар, 2019.

4. Пўлатов Ф. Банк фаолиятида рискларни статистик баҳолаш. – Т.: Банк иши, 2021.

5. Нурмухамедова С. Тижорат банкларининг иқтисодий самарадорлиги ва рақамли трансформацияси. – Т.: Иқтисодиёт, 2022.

6. Қодиров Ш. Банк хизматларини рақамли платформаларда баҳолаш. – Т.: Ривожланиш, 2023.

7. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy // The Journal of Finance. – 1968. – Vol. 23(4). – P. 589–609.

8. Berger A. N., Humphrey D. B. Efficiency of Financial Institutions: International Survey and Directions for Future Research // European Journal of Operational Research. – 1997. – Vol. 98(2). – P. 175–212.

9. Basel Committee on Banking Supervision. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. – Basel: BIS, 2006. – URL: <https://www.bis.org>

10. Saunders A., Allen L. Credit Risk Measurement: New Approaches to Value at Risk and Other Paradigms. – 3rd ed. – Wiley Finance, 2002.

11. Demirgüç-Kunt A., Levine R. Bank-Based and Market-Based Financial Systems: Cross-Country Comparisons // The World Bank Economic Review. – 2001. – Vol. 15(3). – P. 223–265.

12. Molyneux P., Thornton J. Determinants of European Bank Profitability: A Note // Journal of Banking & Finance. – 1992. – Vol. 16(6). – P. 1173–1178.